

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті інтерпретовано поняття «термін» та «економічний термін», з'ясовано фактори, що відіграють важливу роль у термінотворенні, проаналізовано структурно-семантичні особливості сучасної економічної термінології.

Ключові слова: термін, економічний термін, термінотворення.

В статье интерпретированы понятия «термин», «экономический термин», выявлены факторы, играющие важную роль в терминообразовании, проанализировано структурно-семантические особенности современной экономической терминологии.

Ключевые слова: термин, экономический термин, терминообразование.

The article is devoted to the problem of interpretation of notions «term», «economic term», factors that play an important role in terms creation, and the analysis of structural and semantic peculiarities of modern Ukrainian terminology.

Keywords: term, economic term, terms creation.

На сучасному етапі термінологічна лексика відіграє важливу роль у комунікативному процесі, оскільки є джерелом отримання інформації, засобом засвоєння наукових знань, рушійною силою науково-технічного прогресу.

Актуальність теми дослідження обумовлено відсутністю в сучасному мовознавстві єдиного погляду на поняття «термін», «економічний термін», потребою уточнення та доповнення лінгвістичних характеристик терміна, узагальнення структурно-семантичних особливостей сучасної економічної термінології.

Метою статті є узагальнення понять «термін» та «економічний термін», дослідження шляхів термінотворення та виявлення ступеня впливу запозичень на сучасну українську термінологію, аналіз деяких структурних та семантичних особливостей економічної терміносистеми.

Загальна мета визначає такі завдання:

- проаналізувати визначення поняття «термін»;
- сформулювати власне визначення поняття;
- проаналізувати та узагальнити сучасні мовознавчі тенденції стосовно основних характеристик терміна, його природи, сутності та шляхів творення;

- дослідити суть поняття «економічний термін» та сформулювати власне визначення;
- розробити класифікацію економічної термінології;
- проаналізувати етимологію запозичених економічних термінів та виявити ступінь впливу запозичень на формування української економічної термінології.

Об'єктом дослідження є сучасна економічна лексика.

Ознаки термінів та особливості термінотворення розглянуто у працях українських та російських мовознавців (О. О. Реформатського, О. С. Ахманової, В. П. Даниленка, О. В. Суперанської, Н. В. Подольської, Л. О. Симоненко, О. О. Селіванової та ін.).

Термін у перекладі з латинської – *межа, кордон*. Це поняття почало формуватися ще в античні часи, а в середньовіччі вже тлумачилося як «визначення», «позначення».

Українські вчені Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк дослідили генезу цього поняття і вважають, що українська лінгвістика завдячує поширенню назви «термін» Г. Кониському, який у XVIII столітті створив своєрідну теорію терміна: визначив його подвійну природу та охарактеризував властивості.

Початок XX століття вніс неоднозначність у визначення «термін»: зарубіжні мовознавці, з одного боку, порівнювали його з математичними знаками та символами, з іншого – із загальноповживаними словами та жаргонізмами. В українських теоретичних розробках того часу «термін» визначають як слово з певним змістом та фіксованим значенням, а також формулюють його основні ознаки.

У сучасному мовознавстві «термін» подають як «слово або словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття з певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя тощо» [1, с. 306]. Професор О. О. Реформатський трактував термін як спеціальне слово, обмежене своїм призначенням та яке прагне до однозначності як точне вираження понять і назв речей [7, с. 61]. Український дослідник Є. В. Кротевич вважає, що термін виражає чітко окреслене поняття з будь-якої галузі науки, техніки, мистецтва та відрізняється від звичайного слова чи словосполучення точністю семантичних меж [4, с. 194]. Учений Б. М. Головін стверджує, що термін – це спеціальне слово чи словосполучення, яке виражає і формує професійні поняття і вживається в процесі пізнання та засвоєння наукових професійно-технічних

об'єктів та відношень між ними [2, с. 5]. Професор О. О. Селіванова кваліфікує термін як слово чи сполуку на позначення поняття спеціальної сфери спілкування в конкретній галузі знань та наголошує на динамічному розгляді терміна як функціонального, текстового явища, яке матеріалізується в дискурсі і становить «вербалізований концепт, що надає термінологічним дослідженням когнітивного спрямування» [8, с. 666]. Термін, на її думку, повинен відзначатися системністю, наявністю класифікаційної дефініції, стислістю, відповідністю позначуваному поняттю, однозначністю, конвенційністю, високою інформативністю. Отже, усі науковці наголошують на специфічності термінів, їх однозначності та на співвідношенні з поняттями певної галузі знань. Поняття ж мають мовне вираження і не можуть існувати без нього. Таким чином, можна говорити про подвійну природу терміна: з одного боку він називає поняття, з іншого – забезпечує зв'язок між ним та логосом.

Професор О. В. Суперанська вважає, що термін має триєдину основу – предметне знання, логічне осмислення й мовне вираження та наголошує на принциповій відмінності терміна від загальної лексики [9, с. 17].

Узагальнивши різні погляди на природу терміна, можна виділити такі його властивості: 1) однозначність, 2) точність семантичних меж, 3) стилістична нейтральність, 4) чітке тлумачення, 5) співвідношення з поняттями певної галузі знань, 6) системність, 7) відсутність зв'язку з контекстом, 8) відсутність синонімів (у межах певної терміносистеми). Остання особливість видається сумнівною, оскільки через швидкий розвиток лексичного складу мови неможливо уникнути синонімії. Багато вчених розглядає синонімію як властивість терміносистеми на етапі її становлення. Але дослідження доводять, що синонімія властива різним термінологічним системам на будь-яких етапах її розвитку. Так, О. Мартиняк вважає, що синонімні та варіантні терміни й боротьба між ними за місце в науковій термінології є показником її постійного розвитку. Синонімія, незважаючи на те, що більшість дослідників вважає її негативним явищем, притаманна будь-якій термінологічній системі. Вона виявляється на словотвірному, синтаксичному й навіть стилістичному рівнях. Тому синоніми в термінології не лише доречні, а й необхідні для: 1) наукового означення поняття

й тлумачення терміна, 2) найточнішого висловлення думки, 3) уникнення повторів того самого слова чи словосполучення. Аналізуючи явище синонімії в термінології, не варто різко протиставляти її синонімії в літературній мові загалом, адже термінна лексика – це складова літературної лексики. Через те варто вести мову про синонімію в термінології не лише як про негативне явище, а й як про потрібну ознаку термінології та мови взагалі [5, с. 103].

На думку О. В. Суперанської, Н. О. Подольської, Н. В. Васильєвої, термін існує автономно та не є складовою загальноновживаної мови [9, с. 18]. Погоджуємося з їхнім твердженням, що терміни – це особливі слова, які вимагають особливого підходу при вивченні, проте вважаємо, що недоцільно їх відмежовувати від загальноновживаної лексики, адже серед термінів багато слів, що побутують як у складі термінологічної, так і в складі загальноновживаної лексики, наприклад, *основа, закінчення* – граматичні терміни та, водночас, загальноновживані слова; *гра, увага, пам'ять* – елемент терміносистеми психологічної науки і загальноновживаної лексики.

Отже, вважаємо, що терміни – це слова або словосполучення з особливими функціями, що виражають поняття певних галузей знань, вступають у системні відношення з іншими одиницями мови, забезпечують зв'язок між поняттям та логосом, характеризуються однозначністю в межах терміносистеми та стилістичною нейтральністю, уживані як у спеціальному термінологічному значенні, так і в складі загальноновживаної лексики, що відповідають нормам мови та утворюють особливу систему – термінологічну.

Автори «Словника лінгвістичних термінів» Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич вважають, що терміни творяться так: 1) через зміну значення (метафоричне переосмислення) слів загального вжитку, 2) утворенням похідних на базі словникового складу мови, 3) уведенням запозичених слів [4, с. 195]. Одним із шляхів термінотворення, за О. О. Реформатським, є по-перше, запозичення інтернаціонального терміна, по-друге, переклад іншомовного усталеного професійного терміна. Також, на думку відомого вченого, терміни творяться шляхом термінологічної специфікації загальноновживаних слів, шляхом словотворення та шляхом запозичення з термінології інших галузей. Українські вчені Д. І. Ганич, І. С. Олійник стверджують, що велика кількість термінів належить до іншомовної, інтернаціональної лексики. Запозичення

в системі термінотворення є найпростішим та найефективнішим способом, використовуваним для дефініції того чи іншого поняття. Проте терміни активно творяться шляхом перенесення назви існуючого поняття на спеціальне за подібністю ознаки, функції та шляхом творення термінів-словосполучень [1, с. 307].

Наслідуючи теорію О. О. Реформатського про те, що термін має дві сторони – логос та лексис, О. В. Суперанська, Н. О. Подольська, Н. В. Васильєва вважають, що терміни утворюються за допомогою комплексу логосних та лексисних факторів. Поява нового терміна визначається обома факторами: необхідність у тому чи тому терміні мотивується сферою логоса, а його його конкретний вигляд перебуває в царині лексиса. Роль логоса та лексиса змінюється залежно від шляхів творення термінів, серед яких О. В. Суперанська відзначає 1) термінологізацію та транстермінологізацію (перенесення загальноживаного слова до термінологічної системи та, відповідно, перенесення готового терміна з однієї дисципліни до іншої з його повним або частковим переосмисленням), 2) термінологічну деривацію, 3) зовнішні запозичення. Останні характеризуються 1) письмовим шляхом проникнення, оскільки обмін науково-технічною інформацією здійснюється за допомогою публікацій, 2) свідомим впливом на процеси запозичень, що пов'язано з можливістю формування терміносистем [9, с. 15–17].

Професор О. О. Селіванова, аналізуючи шляхи творення термінів, указує на семантичну деривацію, запозичення, калькування, абрєвіацію, аналогію та креацію як на основні способи побудови нових термінів [8, с. 667].

Підсумовуючи вищезазначене, сформулюємо основні шляхи творення термінів: 1) зміна значення загальноживаного слова, 2) словотвір, 3) іншомовні запозичення.

На сучасному етапі ведеться систематична та цілеспрямована робота в галузі термінологічних систем, проте окремі термінології ще не достатньо досліджені мовознавцями. Це стосується й економічної термінології.

Економічна терміносистема пройшла довгий шлях розвитку. Українська економічна терміносистема почала формуватися ще в період Київської Русі, коли розвиток торгівлі та ремесел спричинив появу нових понять та слів. Економічні терміни формувалися на основі старослов'янських коренів *-да-*, *-куп-* та ін., наприклад, *купити*, *продати*, *купець*.

Упродовж XIV–XV століть триває інтенсивний розвиток торгівлі та покращується економічне становище країни. Основою творення економічних термінів слугують слова, успадковані з давньоукраїнської мови та їхні похідні: *торговля, должникъ, приходъ, доходъ*. У цей період активізуються міжнародні контакти, тому з'являються терміни, запозичені з романо-германських мов через посередництво старопольської та старочеської мов: *гендель, ринок, бровар, сума*.

Нові торгово-економічні відносини XVI–XVIII століть спричиняють активні запозичення з російської мови, а у XIX столітті економічна термінологія твориться на основі різних ресурсів та запозичень.

На початку XX століття українську мову активно поповнюють запозичення з німецької мови: *капітал, контракт, борг*. Це пояснюють появою перекладів Івана Франка та Лесі Українки праць провідних німецьких економістів. Також функціонують власне українські терміни: *ввіз, вивіз, купування, багатство*.

На сучасному етапі англійська мова через свій міжнародний статус, деякі культурологічні чинники та панівне становище англійської мовної цивілізації стала основним джерелом економічної термінології.

У мовознавстві поки що не існує єдиного визначення суті економічного терміна.

Наприклад, Г. В. Чорновол, аналізуючи спільні та відмінні риси терміна та загальноживаного слова, терміна та словосполучення, формулює таке визначення поняття *економічний термін* – «слово або словосполучення, що позначає певне поняття суспільно-виробничих відносин, які характеризують економічний лад суспільства» [10, с. 4]. Оскільки запозичення – один із шляхів творення економічних термінів, учений об'єднує їх в групи: 1) терміни з повним структурним збігом та 2) терміни, що частково змінюють компоненти та оформлені словотвірними засобами мови-реципієнта.

Дослідниця Н. Пілецька характеризує економічну термінологію як багатогранну та повноцінну складову сучасної літературної мови, що взаємодіє із загальноживаною лексикою, виражає систему економічних понять, призначену забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері економічної науки та практики, що ієрархічно структурована на підсистеми й групи термінів.

Рівень розвитку економічної термінології залежить від накопиченого нацією досвіду економічного врегулювання суспільних відносин [6, с. 176].

Проаналізуємо структурно-семантичні особливості сучасної української економічної термінології на матеріалі «Економічного енциклопедичного словника» за редакцією С. В. Мочерного [3].

За функціональною ознакою простежуються 3 групи термінів:

– *загальнонаукові*, якими послуговуються в усіх галузях знань. Вони позначають гносеологічну універсальність, а також нові поняття та категорії, що виникли внаслідок інформатизації науки і суспільства та інтеграційних процесів у різних галузях знань, наприклад, *метод, методика, методологія, аналіз, синтез, об'єкт, суб'єкт*;

– *міжнаукові*, пов'язані з інтеграційними процесами розвитку сучасної науки й появою міждисциплінарних комплексів. Це назви базових понять, спільних для певного комплексу наук або для більшості наук, які належать до цього комплексу, наприклад, *генотип, геополітика, тендерна рівність, лібералізм, база даних, ліцензія, індекс, показник, крива*;

– *вузькоспеціальні*, специфічні для певної галузі знань, наприклад, *акцепт, акція, аваль, ажіо, дисконт, кредит, лізинг, офшор*.

У науковій літературі економічної тематики функціонують однослівні терміни, які поділяють на прості (*бюджет, бартер, імпорт, кредит, актив, аванс, вексель*) та терміни-композиції. Останні утворено шляхом поєднання основ (*ціноутворення*) та через словоскладання (*бланк-ваучер, борт-брокер, форс-мажор, бізнес-план*). Однокомпонентні терміни найчастіше виражені іменниками чоловічого, рідше – жіночого та середнього роду, дієсловами, прикметниками та прислівниками.

Аналіз терміносистеми сучасної економічної науки показує, що тут переважають багатоконпонентні терміни. За нашими підрахунками, терміни-словосполучення становлять близько 70 % термінологічної лексики словника [3]. Багатоконпонентні терміни творяться морфолого-синтаксичним способом та характеризуються узгодженістю між словами: *абсолютна додаткова вартість, валова продукція, розподіл ризику, розміщення продуктивних сил*.

Серед економічної термінології виділено назви:

– **підсистем економічної науки**: менеджмент, маркетинг, мікроекономіка, макроекономіка, фінанси та кредит, бухгалтерський облік, цінні папери;

– **осіб, які займаються економічною діяльністю**: аджастер, андеррайтер, брокер, букмекер, маклер, скелтер, трасат, трейдер;

– **математично-економічних показників**: мультиплікатор, крива попиту/пропозиції, лаг, бюджетний індекс, індекс вартості життя, параметр, ефективність нагромадження;

– **організацій, асоціацій, установ**: Біржа робочої сили, Азійський банк розвитку, Асоціація українських банків, Банк міжнародних розрахунків, Фондова біржа, Світова організація торгівлі, Асоціація держав Південно-Східної Азії, Міжнародний валютний фонд;

– **економічних процесів**: безробіття, валоризація, верифікація, біржова інтервенція, глобалізація, моносонія, інтенсифікація, інтернаціоналізація;

– **фінансових документів**: авізо, авіста, адендум, банківська трата, баланс, бізнес-план, варант, ваучер, облігація;

– **політик, систем, концепцій, течій**: аграрна політика, біополітика, біоекономіка, воєнний комунізм, гедонізм, геополітика, неолібералізм, неоінституціоналізм, кейнсіанство, меркантилізм, макроекономічна політика;

– **наукових методів та напрямів**: біхевіоризм, боулваризм;

– **галузей промисловості**: бавовництво, агрономія;

– **економічних теорій та законів**: закон великих чисел, закон привласнення, закон розвитку економічної організації, теорія граничної корисності, теорія економічної рівноваги, теорія еліти;

– **понять, пов'язаних із грошима, валютними операціями, валютними організаціями та назви грошових одиниць**: валюта векселя, валюта кредиту, монетний паритет, валютна ліквідність, валютна система, гривня, гелер, ескудо;

– **економічних понять, у яких відображене прізвище автора, розробника, дослідника**: бюджет Геллера, матриця Мескона-Хедоутрі, план Маршалла, крива Філіпса, індекс Герфіндаля, закони Госсена, парадокс Фельдштейна-Хоріоки;

– **персоналії**: Анахрасій, Алле Моріс, Баран Пол, Беверідж Вільям, Вельфас Леон, Бачинський Юліан, Навроцький Володимир, Оверстон Семюел, Ойкен Вальтер, Фуллартон Джон.

Аналіз економічної лексики дозволяє зробити висновок, що економічній термінології властиві явища **полісемії** (бюлетень. 1. Термінове коротке повідомлення в пресі про якусь важливу подію. 2. Періодичне чи неперіодичне видання інформаційного характеру. 3. Біржовий огляд цін на товари, цінні папери тощо, 4. Лікарняний листок непрацездатності); **антонімії** (вальвація – девальвація, активи ліквідні – активи неліквідні, дебет – кредит); **синонімії** (менеджмент – управління); **метафоризації** («білі комірці», «мертвий борг», «вовки – вівці», «гладкий кіт», «яма»).

Досліджуючи етимологію економічних термінів, ми прийшли до висновку, що економічна термінологія зазнала значного впливу інших мов та містить найменшу кількість власне українських слів, а латинські запозичення складають найчисленнішу групу запозичень: *акція, дивіденд, економія*. Іншу групу запозичень становлять слова, що походять із французької мови: *гарант, ажур, аваль*. Із французької мови через посередництво польської, російської мов було запозичено: *асортимент, банкрут, актив*; із латинської через російську, французьку, німецьку, італійську: *комерція, інфляція, контракт, дотація*; із німецької – *гештальт, тешефт, борг*; з італійської – *авіста, інкасатор*. Функціонує також група запозичень із грецької та іспанської мов.

На сучасному етапі англійська мова виступає своєрідним «донором» економічної термінології. Тут функціонують як власне англійські запозичення (*овердрафт, таймшит, бізнес*), так і слова, які прийшли в українську з латинської за посередництва англійської мови (*комерція, інфляція*).

Отже, терміни становлять повноцінну частину загального складу мови, тому недоцільно відмежовувати їх від загальноживаної лексики. Термін має подвійну природу, що зумовлює його стабільність та варіативність, а також певні характеристики. На всіх етапах творення термінів їм властива синонімія. Терміни творяться шляхом зміни значення загальноживаного слова, словотворення та зовнішнього запозичення.

Українська економічна термінологія – складне та неоднорідне утворення, яке має системний характер, та призначене забезпечувати

специфічні потреби спілкування у сфері економічної науки та практики. На жаль, українська економічна термінологія – система, що містить найменшу кількість власне українських термінів, у ній переважають терміни, запозичені з інших мов.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Ганич Д. І.** Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с.
2. **Головин Б. Н.** Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
3. **Економічний** енциклопедичний словник: у 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. – Львів: Світ, 2006.
4. **Кротевич Є. В.** Словник лінгвістичних термінів / Є. В. Кротевич, Н. С. Родзевич. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1957. – 235 с.
5. **Мартиняк О.** Явище синонімії у термінологічній лексиці / О. Мартиняк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Сер. «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 100–103.
6. **Пілецька Н.** Українська термінологія як об'єкт дослідження / Н. Пілецька // Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: Сер. «Проблеми української термінології». – 2008. – № 620. – С. 175–182.
7. **Реформатский А. А.** Введение в языковедение / [под ред. В. В. Виноградова]. – М.: АспектПресс, 1996. – 536 с.
8. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.
9. **Суперанская А. В.** Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. – 248 с.
10. **Чорновол Г. В.** Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалі періодичних видань): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / Г. В. Чорновол. – К., 2004. – 23 с.

Надійшла до редколегії 04.11.2013